

имеет почти круглую форму (диаметр его 10 — 12 вершков). Доставлено причтом Пропойской церкви».

Абодва гэтыя экспанаты зніклі ў час вайны. А вось сляды трэцяга — меднай дошчачкі з прапойскага маэнтка князя Галіцына, зробленай у гонар царыцы, — адшукаліся. У час Вялікай Айчыннай вай-

ны разам з іншымі «трафэямі» яе вывезлі ў Германію. Але пасля вайны яна была вернута ў Мінск і цяпер знаходзіцца дзесьці ў фондах музея. Выдавочна, калі-небудзь яна знойдзе сваё месца і ў экспазіцыі музея.

П. С. Ерашэнка.

З моўных скарбаў Слаўгарадчыны

НАРОДНАЯ МОВА

Народная мова Слаўгарадчыны — беларуская. На тэрыторыі Слаўгарадскага раёна сыходзяцца паўночна-ўсходні дыялект і сярэднебеларускія гаворкі паўднёва-заходняга дыялекту. Мясцовыя гаворкі краю звычайна ўмоўна адносяцца да магилёўскай групы паўночна-ўсходняга дыялекту.

Тэмп маўлення жыхароў павольны, выразны, без скарагаворкі (не кансанантны). У гаворках Слаўгарадчыны пад націскам налічваецца шэсць асноўных фанем: [i], [y], [u], [e], [o], [a]. У традыцыйных гаворках (у мове сярэдняга і старэйшага пакаленняў) адзначаюцца таксама закрытыя *ō* (блізкі да *у* — *соль*), *e* (блізкі да *іе* ці *ые* — *ліес*, *цыеп*) і дыфтонгі *іе* (*хліеб*), *ые* (*шыесць*). Ва ўсіх гаворках ненаціскныя галосныя вымаўляюцца амаль таксама выразна, часам крыху слабей (*галава*, *выгадавала*, *сіні*, *рыжы*, *мылыдыватыя*, *вычысылыся*, *сукаваты*, *сулудкуваты*, *меленькіі*, нават *солодковатыі*). Пад націскам галосныя могуць замяняцца: *і* на *ы* (*сімірыць* — *сымырыць*), *і* на *е* (з яця *ъ*) (*усмешка* — *усмішка*), *е* на *ы* (*злэй* — *злыі*), *е* на *о* (*сёрнік*), *а* на *о* (*проуда*), *у* на *о* (*Сомойлінак*), старажытныя *о*, *е*, *ь* на *а* (*падпайзаць*, *зацясаваць*, *звяшчувьць*). Такая ж замена адзначаецца і ў старых помніках, на картах — *Быхаў*, або *Біхаў* (1589, 1655), *мужа* (*можа*) (1887), *Могилёв* або *Мугилёв* (1655, 1831), *штраф* (1850), *доць* (*даць*, 1887), *Добна* (в. Дубня, 1745). Усякі (націскны і ненаціскны) галосны і зычныя вымаўляюцца як двойныя ссааммаа (сама). У суседстве з санорнымі часам мае месца скарачэнне галосных да нуля гука тыпу *бравік*, *слата*, *Мгулёў*, *нвзіць*.

У паўднёва-заходняй частцы Слаўга-

радскага раёна пашырана недысімілятыўнае поўнае аканне, г.зн. ва ўсіх складах перад націскам і пасля націску ў становішчы пасля зычных цвёрдых парных і заднепаднябных ненаціскных *о*, *а* супадаюць у даволі выразным гуку *а* незалежна ад якасці націскага галоснага і суседніх зычных. Напрыклад: (першы склад перад націскам) *насіць*, *бары*, *кадушка*, *вазок*, *вада* і (другі склад перад націскам) *баравік*, *кажаны*, *маладуха*, *карабёц*, *жарабók*, *садавіна*; (далейшыя склады перад націскам) *напалавінілі*, *напавычышчаліся гусі*; (абсалютны пачатак слова) *авёс*, *авёчка*; (паслянаціскны неканцавы адкрыты склад) *ціхая*, *вóльнасці*; (канцавы і неканцавы закрыты склад) *ягадка*, *кóпанкаў*. Пашырана недысімілятыўнае поўнае аканне ў правабярэжжы Сожа і да левага берага Дняпра ў вёсках Бязуевічы, Людкоў, Прудок, Гайшын, Прыволле, Слаўня, Жаролы, Дуброўка, Кулікоўка, Вялікая Зімніца, Малая Зімніца, Рэкта, Акцяброва (Быч). Адзначалася таксама ў гаворках былых вёсак Хоцішча, Пчэльня, Запаланне, куды раней перасяліліся людзі з паўднёвага захаду раёна. Такое ж аканне назіраецца і ва ўсёй паўночна-ўсходняй частцы раёна, але толькі ў асобных вёсках: Андрэўка, (частка в. Шаламы), Жалезінка, Кашалёў, Курганне, Узгорск, Лапацічы, Рабавічы (палавіна вёскі), Рудня (Гіжэнскі сельсавет), Галуза, Дашкоўка, а таксама Бязуеўка і Кузьмінічы Чавускага раёна. Жыхары большасці гэтых вёсак з'яўляюцца перасяленцамі з паўднёвага захаду рэспублікі — з Кармянскага, Рагачоўскага, Буда-Кашалёўскага, Веткаўскага раёнаў. Паўднёва-заходняя частка Слаўгарадскага раёна паводле ненацісканога вакалізму прымыкае да цэнтральнай часткі Беларусі (Дыялекталагічны атлас

беларускай мовы, 1963, карты № 1, 8, 14).

Архіўныя, фальклорныя і картаграфічныя матэрыялы XIX ст. з паўднёва-заходняй Слаўгарадчыны і суседніх мясцовасцей таксама шырока адлюстроўваюць недысімілятыўнае поўнае аканне: *Дарагунскъ* (1855), *Бахань* (1873), *агламаздзіць* (Прапойск, 1838), *авчинка* (Прапойск, 1838–1840), *жарабилася* (Гайшын, 1891). Тое ж адзначаецца і ў архіўных матэрыялах XVI–XVIII ст., якія напісаны на тэрыторыі Прапойскага староства і ў суседніх мясцовасцях: *Варкалабовскімь*, уроч. *Кривница*, *Кривница* (*Варкалабов* Аршанскага павета, 1641), *попаходило* (1583), *Аухім Новік* (*Жаролы*, 1675). Нават нерэгулярныя змены, яе пераход у *o* галосных *e*, *ы*, *у*: *Оўтох* (*Евтихий*), уроч. *Ондоўка* (*Ендоўка*) (*Шаламы*, *Урэчча*), *Слodyки* (1796), в. *Жаролы* (*Жаролы*), 1791, 1792, 1794, *частаваць* (Прапойск, 1838–1840), *жарабя*, *жарабёнкомь* (Гайшын, 1891).

Пазіцыя пасля мяккіх зычных. Ва ўсіх ненаціскных складах пасля любых мяккіх зычных і незалежна ад якасці наступных зычных фанем ненаціскныя «*e*», «*e*» (з *ъ*), «*o*», «*a* з юса малога у паўднёва-заходніх слаўгарадскіх гаворках супадаюць у гуку «*a* /*я*» поўнага ўтварэння: *сястра*, *зялёны*, *паляўцы*, *бяз бочкі*, *вярацяно*, *няпадсяваная*.

У сучасных гаворках паўднёва-заходняй часткі Слаўгарадскага раёна пашырана недысімілятыўнае (моцнае) яканне (і супадае з недысімілятыўным поўным аканнем). Характэрна яно і для жыхароў 12 вёсак у паўночна-ўсходняй частцы Слаўгарадчыны (*Жалезінка*, *Бязуеўка* і інш.). Па поўным аканні і моцным яканні слаўгарадскія гаворкі прымыкаюць да цэнтральнай часткі Беларусі. Таксама недысімілятыўнае (моцнае) яканне ў пазіцыі пасля мяккіх зычных незалежна ад якасці націска галоснага і наступнага зычнага мае месца ў пісьмовых крыніцах XVII ст., а таксама ў дакументах XIX – пачатку XX ст.: (*на*) *паргаміне* (*на пергаміне*) (*Баркалабаў*, 1641), *мярлога* (Прапойск, 1838–1840), *вячэряць*, *нясець* (Гайшын, 1887), *пятухомь* (Гайшын, 1887), *лацяць* (Прапойск, 1882).

У гаворках Слаўгарадчыны адзначаецца і вымаўленне гук *e* на месцы старажытных *e*, *ě* *ъ* яця, *a* і юса вялікага.

Адны вучоныя бачаць у гэтым вымаўленні ўскраіну дысімілятыўнага ці недысімілятыўнага акання (Н.Т.Вайтовіч) як галоснага сярэдняга паміж *a* і *e*, ускраіну арэала дысімілятыўнага якання (В.М.Чэкман). Гэта з’ява сустракаецца спарадычна ў беларускай пісьменнасці XV ст., а пачынаючы з XVI ст. яна набывае значэнне правапіснай нормы (А.М.Булыка). Такое вымаўленне *e* пашыраецца і на месцы *i*, часта па свайму жаданню тыпу *песьмо*, *селаць*, нават у памылках вучняў *улеца*. Тое ж і ў старых мясцовых напісаннях: *Земніца* (в. Зімніца, 1884), *кесяльскімь* (г.зн. з хутара Кісялеўскі, в. Красніца Быхаўскага раёна, 1909). Тут жа адзначаецца замена *i* гукам *a*: *Кулякоўка*, *сяроты*. Верагодна, старажытным з’яўляецца вымаўленне *i* на месцы *e*, яця: р. Пішчанка, снігір. Гэта з’ява на Слаўгарадчыне адзначаецца з X ст., прысутнічае таксама ў кіеўскіх помніках з XI ст., у рускіх – з XII ст., у валынскіх – з XIII ст., у наўгародскіх – з XIV ст., у дзвінскіх – з XV ст.

У паўночна-ўсходняй частцы Слаўгарадскага раёна пашырана дысімілятыўнае аканне і яканне, калі якасць галосных залежыць ад націска гука *a*. Калі пад націскам *a*, тады ва ўсіх ненаціскных складах вымаўляюцца *ы* ці *у* поўнага ўтварэння пасля цвёрдых зычных: *выда*, *дыргая*, *зымылдывацістыя*, *ныпынывынашувыла дроў*, *гусі ныпынывычашчывыліся*, *пунунузурубляліся за свой век* (усё жыццё працавалі ў заработках). Ненаціскныя галосныя могуць не залежыць ад націска *a* і суседства зычных. Пры нармальным гучным вымаўленні прысутнічае як бы пачочны націск над асобнымі складамі. Пры такім маўленні чуюцца не толькі гукі поўнага ўтварэння *ы*, *у*, але і *a* тыпу *мамачка*, *панаадавалі ёй грошы*. У суседстве з санорнымі *р*, *л*, *м*, *н*, *в* ніякага калоснага не чуецца: *крась*, *бран* (*баран*), *плаць* (*палаць*), *млака*, *заградка*, *влавянка*, *Мглёў*. Зычныя таксама вымаўляюцца падвоенымі (тыпу *ккааззаа́ллаа*, *таа́ллааммаа́ллаа*). Калі ж пад націскам гукі *i*, *ы*, *у*, *e*, *o*, тады пасля цвёрдых зычных у пераднаціскным складзе вымаўляецца гук *a*: *вады* (але: *выда*), *кажу* (але *кызаў*) *дае* (але: *дуваў*), *малоя* (але: *мылая*). Толькі ў абсалютным пачатку слова і ў ненаціскным канцавым

адкрытым складзе вымаўляецца *a*: *аброць, балота*. Калі ж пад націскам не *a*, то ў любым складзе вымаўляецца *a*: *аброць, балота*. У адной і той жа асобы, пераважна перад складам, калі пад націскам *a*, у ненаціскным становішчы можа вымаўляцца гук *a*: *бамажка, патаанне*. У абсалютным пачатку вымаўляецца *ы* (і нават *у*), *i*: *ынбар, ык вам, Ыдам, удна йна, ыца ці іца («отца»), йжна йна была*. У паслянаціскных канцавых адкрытых складах *a* не скарачаецца (*заноза, козка*). У паўночна-ўсходніх, мяккаэрых слаўгарадскіх гаворках у пазіцыі пасля цвёрдых зычных ва ўсіх ненаціскных складах незалежна ад націскавай галоснай на месцы *o*, *a* і нават *i*, *ы* адзначаецца ўтварэнне гука, па якасці блізкага да *e* /*э*/ у звычайнай гутарцы, пры выразным вымаўленні, пры спевах, так і на пісьме: *зварэ́ле /гавары́лі/, зэра́дзэ́ле я́гэ́дкэ...* (з песні).

Гістарычныя, архіўныя матэрыялы паказваюць шлях станаўлення сучаснага вымаўлення ў паўночна-ўсходніх гаворках.

Недзісімлятыўнае аканне (як і ў паўднёва-заходніх слаўгарадскіх гаворках) шырока адлюстроўваецца (калі пад націскам не *a*) у запісах XVII—XX ст. Напрыклад: (першы склад перад націскам) *Сцепан Сарочын* (Шаламы, 1675, 1676), з *в. Трасіўкі і Тросіўкі* (Целяшы, 1774), *м. Краснаполья, Шаламовь, Барисовь, в. Футаровь, Паповки* (1791, 1792, 1793), *прашенье, Прапойскай, Каржовь, капы* (Васькавічы, Ржаўка, 1909, 1912); (першы склад перад націскам, калі пад націскам знаходзіцца *a*) *Варкалабовскімь* (1641), *в. Фарасцянь* (Хварасцяны, 1794); (другі і далейшыя склады перад націскам, калі пад націскам знаходзіцца не *a*) *до Харанова селища, Сараборь* (Цёплае Чавускага раёна, 1560), *в. Пачапов, в. Маластовки, в. Фарасцянь* (1791, 1794); (абсалютны пачатак слова, калі над націскам не *a*) *Korniey Anupreinek, Audakim* (Васькавічы, Шаламы, Урэчча, 1681, 1750); (склады пасля націску) *Dzesko Cichan, Syman Szrot, Nikipar Luskowicz* (Прапойск, Урэчча, 1675, 1750), *ahafija niescira Iwanawaha, hryszkinaha* (Целяшы, 1779), *сказана, наплакавь, самая, дванадцаць* (Папоўка, 1887).

Дзісімлятыўнае аканне адлюстравана

таксама ў гістарычных і архіўных матэрыялах паўночна-ўсходняй Слаўгарадчыны. XVI—XVIII ст. ва ўсіх ненаціскных складах у пазіцыі пасля цвёрдых зычных. Дзісімлятыў рэалізуецца ў напісанні *у* (у пераднаціскных складах) тыпу *Купрыяновичь съ путужниками* (Кузьмінічы Чавускага раёна, 1560), *Mohilow ou Muhilew* (1655, 1831), *Burkulabow* (1889, 1702); (паслянаціскныя склады) *на радуницу* (Магілёў, 1577), *загадуй, ладунь, наступуй* (Маластоўка Краснапольскага раёна), а таксама *Пруной* (1136).

І толькі з канца XVIII ст. у мясцовых слаўгарадскіх, а таксама суседніх мясцовасцей архіўных і фальклорных матэрыялах фіксуецца напісанні з *ы* і *у* (побач з *a*): (першы склад перад націскам) *в. Рыгалина* (1776), *Rugalina* (1777), *низмыга, хульварыкь* (Магілёў, 1838—1840); (пераднаціскныя склады) *куштуваць, пысыкнуца* (Магілёў, 1854), *ныпячэнь, зыгыдаю, зыцвила* (Боўкі Быхаўскага раёна, 1887); (пасля націску) *волыва, клопыть, парысникь, хульварык* (Прапойск, 1838—1840), *кылядычки, лядычки, мольдыць, отгядычку* (Боўкі Быхаўскага раёна, 1887), *ягайд, мольйцу, спатычки* (Басценавічы Чэрыкаўскага раёна, 1911), *петнацыць* (Лясная, 1914).

У канцы XVIII ст. адзначаны выпадкі рэдукцыі ненаціскавага *ы* і замест яго на *у*: *ланушъ* (Крычаў, Азёры і Палуж Чэрыкаўскага павета, 1786), а таксама прыклады рэдукцыі галосных няверхняга пад'ёму, якая чаргуецца з нулём гуку: *Слободы Завду* (Заводу, 1794). Такая ж сістэма галосных прысутнічае і ў пазіцыі пасля зацвярдзелых зычных: *жавіна, пчылá і пчалá, пчэлá, чалавек, чыстыкаліна, камні, мочыныя, чайшычка, зацэпка, зацёпка, Равіношка* (1777), *шытацца* (Боўкі Быхаўскага раёна, 1887), *wies szaloty* (1676), *сажынъ, ізаболочыно, речыкь* (Лясная, Рабінаўка, 1914).

У канцавым адкрытым складзе ў сучасных паўночна-ўсходніх слаўгарадскіх гаворках пасля зацвярдзелых (і цвёрдых) зычных на месцы галосных няверхняга пад'ёму вымаўляецца *a*: *бóжа, дбча, суша*. Пры выразным вымаўленні адзначаецца гук *o*: *бóжо! дóчо!*; гук *э*: *ббжэ! дбчэ!*

Такое ж напісанне адзначаецца і ў матэрыялах XVI—XIX ст.: *Лобчо* (1525),

Lobcza (1675), *Siolo Lobcze* (1681), *Lopczca* (1750). Магчыма, тут ёсць і некаторы ўплыў польскай субстытуцыі пасля Люблінскай уніі 1569 г.

Пазіцыя пасля мяккіх зычных. У паўночна-ўсходніх слаўгарадскіх гаворках пашырана дысімілятыўнае яканне, г.зн. калі ў пазіцыі пасля мяккіх зычных галосныя няверхняга пад'ёму *e, o, a* вымаўляюцца як гук *a* перад усімі націскнымі галоснымі (апрача *a*). Напрыклад: *зямлі, вясны, бяду, бярэза*. Тое ж і ў матэрыялах XVII—XIX ст.: *Surla Jarmolow* (Васькавічы, 1675), *Сяміонъ Николаевъ* (Ельня, 1791), *бярэзьникъ, у пеляни пелянила* (Старынка, Маластоўка Краснапольскай воласці, 1891), *полянымі, землямер* (Васькавічы, Ржаўка, 1909, 1912). Калі ж пад націскам пасля мяккіх зычных знаходзіцца *'a (я)*, тады на месцы галосных *e, ё* яця, *'a (я)* вымаўляецца гук *i*: *сістра, біда, вікамі, сёлита, заміць*. Зрэдку чуецца невыразны глухі галосны сярэдняга пад'ёму *ь*: *вьсна, ньма*. Пры скоррагаворцы ці «вялым» вымаўленні адзначаецца прыгук больш высокі па пад'ёме і пярэдні па радзе ці нават нуль гука: *ньма (німа), м'я (мая)*. Такое ж вымаўленне выяўлена і ў запісах XVIII—XX ст.: *Sciran* (Целяшы, 1777), в. *Крымянки* (Крамянка, 1828), *Литяги*, р. *Риста* (1851—1899).

У паўночна-ўсходняй частцы раёна адзначаецца паралельна, па жаданні гаворачых, вымаўленне ў пазіцыі, калі пад націскам *a*, гука *'a(я)* (як у паўднёва-заходняй частцы): *зямля; вякамі, пята, сянакός, памяць*, в. *Ljasjagi* (1777), в. *Крамянки* (Крамянка, 1856); гука *e*: *сестра, цвецяць, петак, лесавікі, тысеча, Meched* (Мяфодзій, Прапойск, 1675), *Jehorim Jeszczonek* (Прапойск, 1675), в. *Еровой* (в. Яровая, назва в. Віравая ў гаворках суседняга Чавускага раёна, 1796, 1819), *ечмень, ечменю* (1601, 1606), *тутешнего, зернетко* (1595, 1601), *чатыреста, гукаець, найдзешь, будзець* (Папоўка, Прапойск, 1887, 1891). Відаць, такое вымаўленне з'яўляецца агульным старажытнабеларускім, паколькі было арфаграфічнай нормай XVI—XVII ст. Адзначаецца яно ў полацка-смаленскіх гаворках XIII—XV ст., на Віленшчыне ў XVI—XVII ст., Ашмяншчыне (Ф.К. Багушэвіч) і Браншчыне (П.А. Растаргуеў).

У в. Любаны Целяшоўскага сельсавета адзначаны астраўны тып акання. У першым пераднаціскным складзе, калі пад націскным *i, ы, у, o*, вымаўляецца *'a(я)*: *пясок, пяскі, пяску, два зярны*. Як і ва ўсіх паўночна-ўсходніх гаворках, калі пад націскам *a*, вымаўляецца *i*: *вісна, зімля, міжа*. А вось перад націскным *e* вымаўляецца амаль толькі *i*: у *гніздзе, глідзела, ціпёр* (але адзначаецца і вымаўленне *у* *сялё — у селё, у зірне — у зерне, у ріцэ, дзерэўня*). Заўсёды вымаўляецца *i*, калі пад націскам *o* са спрадвечнага *e*: *вісёлыі, бірэза, зілёныі, нісём, відзём, пічом, Сірэжа*. Такі прыклад сустрэўся ў в. Жаролы, дзе ў 1675 г. было тры сям'і Маскалёнкаў: *Danilo Irmolow* (1675). У гаворках раёна такое вымаўленне *i* «акцэнт» лічылася рускім, гарадскім. Любанаўскі тып акання вельмі набліжаецца да віцебскага (масальскага) тыпу дысімілятыўнага якання, але адрозніваецца тым, што вымаўляецца не толькі *a*, але таксама *i*, як пры суджанскім яканні, а таксама больш шырока, чым пры віцебскім яканні адзначаецца *e*.

Паходжанне гаворкі в. Любаны застаецца нявысветленым. Вядома толькі, што сяльцо Любаны ў складзе каралеўскіх уладанняў ужо існавала ў 1572 г. Не выветлена, ці з'яўляецца вёска астаткам былога тут масіву насельніцтва, ці перасяленцаў. З гісторыі вядома, што ў раёнах Суджы, Абаяні, Курска, Пуціўля, Рыльска, Грайворана, Льгова, Новага Аскола ў 30 месцах у 1868 г. налічваліся 23 тыс. перасяленцаў беларусаў.

З іншых з'яў у галіне вакалізму трэба адзначыць для ўсіх гаворак Слаўгарадскага раёна адпазненне пачатковых галосных па жаданні гаворачага тыпу *'Дам* (Адам) *'ддаі* (аддай) *'стальня* (астальня) *'дзіныцыць* (адзіпаццаць) *'лешын* (алешын). Таксама назіраецца з'яўленне прыстаўных галосных *a, i, у* як бы ў выніку імкнення (асабліва пры збегу зычных) вымавіць раней наступны галосны, чым першы зычны (акамадацыя) тыпу *аржа, іржа, ржа, алляны, ілляны, лляны, улуткі* (луткі), в. *Удоўск* (Доўск). Такім чынам, у паўночна-ўсходняй частцы Слаўгарадскага раёна (побач з недысімілятыўным аканнем і яканнем у старых населеных пунктах і ў перасяленцаў) пашырана з XVII ст. дысімілятыўнае

аканне і яканне на поўнач ад лініі (ад Сажа) Рудня—Папоўка—Васькавічы—Зарэчча—Ленінскі—Аржаўка—Забалацце—Кульшычы—Хоцішча. Старажытнай агульнай асаблівасцю ў сярэднім Пасожжы з'яўляецца вымаўленне *e* ў ненаціскным становішчы на месцы галосных няверхняга пад'ёму (*e, o, a*). У помніках адзначаецца з XVI ст.: *не вынел, петма гривнами* (Магілёў, 1573), *Ничипер* (1726).

Сістэма зычных. У гаворках паўночна-ўсходняй Слаўгарадчыны і сярэдняга Пасожжа ўжываюцца 34 моцныя і слабыя фанемы: б, б', п, п', м, м', в, в', д, т, з, з', с, с', ж, ш, дз', ц, ц', дж, ч, л, л', н, н', р, р', к, к', г, г', х, х'. У паўднёва-заходняй частцы з-за адсутнасці фанемы *p'* (р мяккага) налічваюцца 33 фанемы.

У паўночна-ўсходняй частцы раёна побач з *p* цвёрдым у гаворках з недысімілятыўным аканнем і яканнем сустракаецца паўмяккае *p'*, якое набліжаецца да злёгка цвёрдага *p* (без папярэдняй вібрацыі кончыка языка). Пасля паўмяккага *p'* на месцы *i* чуецца гук *i* з прыгукам *ы* ці *i^м*, сярэдні паміж *i* і *ы*: *рi^мдыкуватэй ячымёнъ*. Тут жа *p* і *p'* маюць сансаадрозніваючую ролю тыпу *дрэўцы* «маладыя дрэўцы» і *дрэўцы* «кароценькія паленцы дроў». Аб засваенні *p'* (мяккага) як з'явы, верагодна, тут новай, запазычанай сведчыць імкненне вымаўляць *p'* на месцы *p* цвёрдага: *рiба, брiят, брiятычка, рiама, Мiрён, с. Рiавовiчы* (в. Рабавічы, 1778), *старiятца* (Прапойск, 1887).

На абшары паўночна-ўсходніх гаворак паміж жыхарамі цвёрдаэрых гаворак [Гіжэнка, Трасліўка, Слаўгарад, Узгорск, Кузьмінiчы Чавускага раёна, а таксама Дашкаўка, Жалезiнка Гіжэнскага і Лапацiцкага сельсаветаў, Кашалёў, Лапацiчы, Салабуда (Андрэеўка)] і жыхарамі мяккаэрых гаворак астатніх вёсак iснуе многа жартаў. Напрыклад, жыхары цвёрдаэрых гаворак парадыруюць гаворку мяккаэрых такім выразам: «*Рiаббiа карёва пabёгла на пiгрябню* (верх пограба) *i брiік* (лягла)!», а жыхары мяккаэрых гаворак весела адказваюць: «*Хоцiць гррыб, ды на таррэлiцы*». Бо звычайна цвёрдаэрымі з'яўляліся гаворкі шляхты і мяшчан Прапойска, Гайшына, Бовак. Даследчыкі XIX—пачатку XX ст. адзначаюць цвёрдаэрую друцкую гаворку ад правага берага Проні і ў кірунку да в.

Кутня пад Магілёвам (Е.Р.Раманаў, А.І.Сабалеўскі, Я.Ф.Карскі). На левым беразе р. Сож была пашырана гаворка т.зв. «змешаная мяккага р» (Е.Раманаў, 1918). П.А.Бузук нават у пачатку XX ст. адзначае пераходную паласу паміж вымаўленнем *p* і *p'* у Чэрыкаўскім павеце наогул і на прасторы паміж Чэрыкавам і Проняй з Сажом, а таксама на поўдзень ад Чэрыкава, дзе сучасны Краснапольскі раён, тэрыторыя якога пастаянна ўваходзіла ў склад Прапойскага староства (1511—1773). У мяккаэрых гаворках захоўваюцца «сiмпатыі» да вымаўлення *p* цвёрдага і нават пераход на такое вымаўленне ў моладзі вёсак Гіжэнка і Трасліўка.

На вымаўленне фрыкатыўнага *g* як «хга» з моцным гартанным прыбаўленнем (хгород) указваецца ў справаздачы Магілёўскай дырэкцыі народных вучылішчаў папячыцелю С.-Пецябургскай вучэбнай акругі за 1855 г. Тое ж у гаворках суседняй Клімаўшчыны «гх» (1914, С.І.Яраслаўцаў). Выбухныя гукі *g* і *g'* вымаўляюцца ў становішчы перад звонкімі зычнымі на месцы *k* (*g двару*) у запазычаных словах (*гiрнiц, морg*), а таксама як эмацыянальны сродак (*гiгорыя, гiдала, гiаўнiнык* — былое ляснік), *Гаўнiнкува пiля* (в. Серкаўка).

Фанема *f, f'*, ва ўсіх запазычаных словах замяняецца на *n, x, хв, кв* (*штрап, штрах, Пiлiн, кахля, хвiзiка, квасiль*), а таксама на *k, т, в, б*: *кухвiйка, пiнiта, Тэля, вiзiн i хвiзiн* (вулей), *вiгiра* (фiгура), уроч. *Бiльварь* (фальварак, Рабавічы, 1914). Ёсць выпадкі зникнення *f*: *k шорону* (фараону, 1850, І.І.Насовiч). Хто iмкнецца гаварыць «па-гарадскому» — *фулiгiн, фiмiчыскi*.

У традыцыйных слаўгарадскіх гаворках шырока адзначаецца вымаўленне *л* цвёрдага на месцы *л* мяккага перад зычнымі *n, к, ц, ч, ш, с, т*: *бiлна, радзiцiлка, сiльца, пiлчык, алшэўнiк, кысiцiлства, пiлза, палтiб*, в. *Елны*, в. *Нямiлны*, в. *Нямiлли* (в. Ельня Краснапольскага і Нямiльня Чэрыкаўскага раёнаў, 1791, 1792, 1795).

Фанемы *ж, ч, ш*, ва ўсіх слаўгарадскіх гаворках, як і ў літаратурнай мове, вымаўляюцца як няпарныя цвёрдыя фанемы *жа, шыла, чалi*. Тое ж зафіксавана і ў XVI і XVII ст.: *людми Пропойчичаны и Чычераны* (1518), *Чычорской* (1525),

Czykowka, IIIa Szarkowicz (Чыкаўка, 1676, 1681).

Губныя зычныя *б, п, м, в, ў*, як і ўсе зычныя ва ўсіх гаворках Слаўгарадчыны на канцы слоў, перад усімі зычнымі і ў становішчы перад (ётам) вымаўляюцца цвёрда: *боб^м, дуб^м, луб^мка, плэм^мца, сем^м, нерв^м, дзэж^мка, жон^мка*.

Сучасным слаўгарадскім гаворкам характэрна вымаўленне, як і ў літаратурнай мове губна-губнога або білабіяльнага *W* (якое вельмі нагадвае ці нават перабольшвае сваёй гучнасцю англійскі гук *W*). Нескладовае *ў* з'яўляецца білабіяльным варыянтам *W*. Губна-губное *W* сустракаецца як перад лабіялізаванымі *о, у*, так і перад галоснымі задняга рада *ы, а* і перад галоснымі пярэдняга рада *е, і: вооз, воля, вум, шымя, від і ўвід, траўка ці траўшыка, шарр*. У пачатку слова губнасць праяўляецца ў награвашчванні *ў* тыпу *уўдува, уўнук, юўласць, юўва ўсе* (у аўсе), *уўва'бэдзьдзя* (у час абеду), *Rohaczow, Bichow, Cricow, Burkulabow* (1589). Дзе няма фанемы *ф, ф'*, там пануе варыяцыя губна-губнога ўтварэння, там няма губна-зубной артыкуляцыі *в, в'* (як у рускай мове).

Дзеканне, цеканне. Ва ўсіх слаўгарадскіх гаворках мяккія зычныя *д, т* вымаўляюцца як свіспячыя афрыкаты *дз' і ц'* у розных пазіцыях: *дзень, дзядзька, дзядзюлька, дзвёсьця, мядзвёдзіцька, пня, Awdzieu* (Устаннае, 1675), *Iwan Miechiedzionek* (Урэчча, 1675, 1681), *Sciepan, Cimoch,*) *Dzesko, Cichan, Cichon Pop, Cimochow, Cichanow* (Прапойск, Хварасцяны, Урэчча, Шаламы, Устаннае, 1673, 1681), *Scipan, Sciepanidy, niescira, cieleszewski* (Целяшы, 1778), *Лецягахъ* (Ляцягі, 1849).

Мяккі зычны *н'* адзначаецца ў гаворцы ўсіх узростаў у суфіксах *-іня, -ыня, -аня, -зня, -ск*, перад зычнымі *ц, ч, ш: сціня, дылічыня, паньскій, тырцізаньскій, жызня, кырмяньцы, іньшы, мінчык* (з Мінска).

Зычныя *ц, ч* у слаўгарадскіх гаворках выразна адрозніваюцца, як і ў XVI—XIX ст. (*ячмень, капёц*). Адзначаецца рэшткі цекання, замена *ц* на *ч: цыпільно — чыпільно, цурчыць — чурчыць*. У размове з дзецьмі вымаўляецца *ц* на месцы *ч: цорт, быцок, палічка, руця, жменя лёну*.

Шапялявасць *з, с* выкарыстоўваецца мясцовымі жыхарамі ў парадзіраванні

чыйго-небудзь маўлення: *шэмя* (семя), *швітка* (світка), *шынакос* (сенакос), *Шашка* (Сашка).

Звонкія зычныя ва ўсіх пазіцыях з'яўляюцца адметнай асаблівасцю ўсіх слаўгарадскіх гаворак *сад^м, вад^мка, Dawid* (Прапойск, 1675), *Fiedor dudka* (Чыкаўка, 1675), *Kuzma* (1681), в. *Paluz, Iwan Drozd* (Палуж, Шаламы, Урэчча, 1750).

Дыялектная мяжа паміж паўночнаўсходнімі і сярэднебеларускімі гаворкамі ў сярэднім Пасожжы, на Слаўгарадчыне набліжаецца да мяжы паміж радзімічамі, крывічамі і дрыгавічамі. Вядома, што густанаселенай тэрыторыяй радзімічаў з'яўляецца абшар паміж Лоевам, Рагачовам, Быхавам, Слаўгарадам, на Мсціслаўшчыне, Касцюкоўшчыне, паміж Бесяддзю і Іпуццю. З той радзіміцкай пары захавалася напісанне дзвюх назваў г. *Прупой* (дзе *у*, відаць, з *о*; 1136), *Піцань* (варыянт Пешане) (984), дзе *і*, верагодна, фанетычнае вымаўленне *е* (ь). Гістарычна і дзякуючы, відаць, прыродным рубяжам (на паўночным усходзе рэк Сож, Проня, на поўначы Раста, агромністыя балотныя масівы Чыстая Лужа, Борці, Боўка, Мірскае, Хоцішча, Вухава Балота, р. Ухлясьць, а на захадзе р. Дняпро) склалася так, што на паўночнай «мяжы» тэрыторыі радзімічаў потым пастаянна ўзніклі адміністрацыйныя паграніччы паміж княствамі, феадальнымі цэнтрамі, дзяржаўнымі аб'яднаннямі, паміж правінцыямі, губернямі, павятамі і нарэшце акругамі і раёнамі. Нязменнымі ці блізкімі да сучасных гаворак быццам засталіся старыя рубяжы племянных саюзаў VI—VIII ст.

З марфалагічных асаблівасцей звяртае на сябе ўвагу, што ва ўсіх гаворках Слаўгарадскага раёна адзначаюцца паўднёва-заходнія асаблівасці з напластаннем паўночна-ўсходніх пераважна ў засожскіх і запронных гаворках. У выніку чаго часта ўзнікаюць формы, якія спалучаюць і паўднёвыя і паўночныя асаблівасці тыпу *дзіціня* ці *дзіцяне* (паўднёва-заходняя), да якіх дадаецца яшчэ суфікс паўночна-ўсходняга беларускага масіву *-онак* ці *-ёнак* тыпу *дзіцінянеык, кыціпінянеык*. Нарашчэнні суфіксаў адзначаюцца ва ўсіх склонавых, дзяслоўных формах тыпу *зямлёю, зімляёю, тваёю, піцяёю, дзятвой, дырагою,*

пэсенююяй, чытаююць. У назоўнікаў назіраецца цяга да канчатка *-у* ў давальным і месным склонах, напрыклад: *раёну, аўсу, саду, сыну*. Паралельна ўжываецца ў творным склоне множнага ліку канчаткі *-амы, -ямы* і *-мы, -мі*: *пчаламы і пчалмі, дравамі і драўмі*. Характэрным з'яўляецца поўны канчатак у назоўнікаў тыпу *радасцяў, хатаў, песьнюў*. У традыцыйных гаворках у месным склоне ўжываюцца канчаткі *-ох, -ёх* (у *дубох, у лапцёх*).

Адрозніваюцца гаворкі Слаўгарадчыны багаццем словаўтваральных сродкаў, асабліва пры дапамозе прыставак. Апошнія могуць узаемадзейнічаць, спалучацца, падвойваюцца, каб дакладна выказаць свае адносіны да рэчаіснасці. Напрыклад (найвышэйшая ступень параўнання прыметнікаў): *найзарызмыладзенічківій сылдацік, вынапанаразблялелінічкіі рушнік*.

Самымі супрацьпастаўленымі з'яўляюцца на Слаўгарадчыне формы множнага ліку назоўнікаў у творным склоне тыпу *нагамы, рукамы*, якія характэрны для паўднёва-заходніх гаворак. У паўночнаўсходніх гаворках ужываюцца формы *рукамі, нагамі*. Супрацьпастаўлены ўказальны займеннік *гэты*, які пашыраны ў цвёрдаэрых гаворках усяго раёна і ў паўднёва-заходняй частцы раёна, і ўказальны займеннік *еты*, які характэрны ў мяккаэрых гаворках паўночнаўсходняй часткі, прыкладна па лініі Кульшычы — Васькавічы — Гайшын. Займеннік *тый*, прыметнік *маладыі*, лічэбнікі *адный* пашыраны ў паўднёва-заходніх гаворках, а *тэй, маладэй, аднэй* — у паўночнаўсходніх.

У традыцыйных гаворках часцей захоўваецца неазначальная форма дзеяслова на *-ці, -чы* (*лазіці, валачы*). Форма на *-се* пашырана ў зваротных дзеясловах паўднёва-заходняй часткі раёна і рэспублікі. Адзінкавыя выпадкі з часціцай *-сі* можна сустрэць у паўночнаўсходняй частцы (*смійлісі*). Загадны лад — *падбій і падайі* (як на Віцебшчыне).

Для ўмоўнага ладу звычайнай формай могуць выступаць часціцы *ба, бы, быб, баб, баб жаж* (*кінуў жаж ба*) у паўночнаўсходніх гаворках. Дзеепрыметнікі тыпу *замкнёны* ўжываюцца ў паўднёва-заходніх гаворках, а *замкнутый* — у паўночна-

наўсходніх. Тут жа ўжываецца і кантамінаваная форма *замкнёнутый*. Прыслоўе *ўдвору* сустракаецца ў в. Любаны, як астраўной гаворкі ў Запронні, а таксама пашырана на Мсціслаўшчыне. Часціца *чы* адсутнічае, але адзначалася ў суседніх Крычаўскім старостве (1786), а цяпер вядома ў Аршанскім раёне. Паўночнаўсходнюю лакалізацыю маюць на Слаўгарадчыне выклічнікі *сьль, сьля, ксьля* (каб адагнаць жараят, коней). Аднакарэнныя формы адзначаюцца П.В.Садоўскім на Полаччыне.

Для **сінтаксісу** таксама характэрна ўзаемадзеянне паўночнаўсходніх і паўднёва-заходніх асаблівасцяў, а таксама сярэднебеларускіх. Напрыклад, сказы са значэннем ірэальнай, не адпавядаючай рэальнасці ўмовы з абмежавальным адценнем на Слаўгарадчыне, як і ў паўднёва-заходніх і сярэднебеларускіх гаворках, афармляюцца пры дапамозе злучнікаў *абы ці толькі б*, як і ў паўночнаўсходніх беларускіх гаворках.

Адзначаюцца, напрыклад, канструкцыі, якія сустракаюцца ў старажытных смаленскіх граматах (1229, 1230) і ў іншых старажытнарускіх творах тыпу *никто поёт* (ніхто не пяе). Такія канструкцыі з адным адмоўем замест двух пры выказніку пануюць у гаворках Слаўгарадчыны: *Ня бойся, смела ідзі, ніхто пужая, й ніхто пужаць будзя; Сылдатка гарюа адна, ужо ніхто прішоў і ніхто прідзя з пяску (эта ж ні з ляску, што дажджэсь-ся)*. Канструкцыі з адным адмоўем з'яўляюцца мясцовай старажытнаруускай асаблівасцю, якая захавалася ў гаворках Магілёўскай, Віцебскай і Гродзенскай абласцей, а таксама ва ўкраінскіх і паўночнарускіх гаворках.

ЖАРТАЎЛІВЫЯ СЛОВЫ І ВЫРАЗЫ

Паўночнаўсходнія жыхары Слаўгарадчыны выкарыстоўваюць у якасці сталых жартаў, нават кпінаў з жыхароў паўднёва-заходняй Слаўгарадчыны іх вымаўленне, характэрныя словы, розныя назвы побыту, найменні былых заняткаў, саслоўяў, фізічных, сацыяльных асаблівасцяў і інш. Так, да вяскоўцаў з в. Кулікоўка звярталіся наступным чынам: *«А, куліковец — хайі дамбў!»*, *«З Калякбўкі, май таячка»*; *тўтацька, тўмацька; гўталы; лазакрутты; аббднікі;*

табашнікі; сляпцы (у в. Прыволле хварэлі на трахому); *штунды*. Да носьбітаў з моцным аканнем і цвёрдым *p* у паўднёва-заходніх вёсках казалі так і абавязкова нараспеў: «*Ча-шач-ка з вўшач-кам, а ка ба́н з ба-ра-д́ою*» (Бязуевічы), «*Ця-лу́шк, ця-лу́шк. Чэ́мя-рава да-чка, ня чуе!*» (Чарнякоўка). За імкненне вымаўляць мяккае *p* без адрознівання пазіцыі ад *p* цвёрдага гаварылі: «*Рі́ба, ка́рiта*», «*Тпру, р-р-рiжы! тпру, чма́ри*» (Людкоў, Чарнякоўка), «*Ра́б-бая каро́ва ўсе хра́пки па-э́ла*».

Паўднёва-заходнія жыхары жартавалі з вымаўлення паўночна-ўсходніх так: «*Р-р-рiябая кар-р-рэва бегла й на пагр-р-рiябною др-р-рiх*», «*Кылі́нка-мылі́нка мая*», «*Нар-р-рэ-заўся й бр-р-рiк пад стол!*», «*Такэ́я-то р-рiюскія*» і інш. За вымаўленне слова *квасёл* “фасоль” называюць гаворку і жыхароў в. Лапацічы. Згодна падданню, панам у в. Лапацічы быў татарын, які аднекуль прывёз сюды жыхароў гэтай вёскі. Зусім верагодна, што вёска калісьці была заселена татарамі ці мела адносны да іх. Вядома, што ў Магілёўскай эканоміі (куды ўваходзілі гарады Магілёў, Чавусы, Чэрыкаў і 138 вёсак) паводле інвентароў 1712 і 1736 гг. налічвалася 110 татарскіх валок. Наогул назва татары з’яўляецца як бы агульнай, блукаючай мянушкай да характарыстыкі ўсяго незнаёмага, не свайго. Напрыклад, будакашалёўцы ў 1912 г., калі пасяліліся ў в. Кашалеў (Слаўгарадскі раён) з Буда-Кашалёва, жартаўліва называлі жыхароў суседніх вёсак *татара́мі* бышчам за вымаўленне слоў *тутуцька, тамыцька* замест *тут, там* у іхняй гаворцы, а таксама за невялікую наяўнасць тут яшчэ курных хат, *курынак*.

Вольны жарт мае слова *мард́ва*, якое бытуе на паўночным усходзе і не адносіцца да якой-небудзь вёскі. Блукае выраз «*Людзэ́й як мард́вы*». Вядомы пэўныя сувязі ў гісторыі з народамі мард́ва.

Жыхароў Прапойска называлі *мяшча́не, муранчы́ха* («*Рассе́йся тут, як муры́нчы́ха*», «*Чачэ́ніца, нясе́цца, як муры́ніц*» (ад уладальніка Прапойска Мурамцава).

На Слаўгарадчыне ёсць мноства «прозвішчаў па-вўлашнаму», але ў вёсках Гіжэнка і Трасліўка яны адсутнічаюць. Тут жыў шляхта, а ў іх побыце мянушкі не

ўжываюцца. Гэта лічыцца за гонар кожнага. «*Накладáць дражні́лкі — нікрасі́ва*».

НАЗВЫ ВАДАЁМАЎ СЛАЎГАРАДЧЫНЫ

На тэрыторыі Слаўгарадчыны (і былога Пранойскага староства) зафіксавана больш за 400 назваў рэк, рэчак, крыніц, азёр, 90 назваў балот (як былых вадаёмаў) і балотвінак. Частка з іх захоўваецца нават з X ст. У шэрагу назваў вадаёмаў адзначаецца варыянтнасць суфіксаў і сінанімічнасць у асноўным на працягу апошніх двух стагоддзяў.

У басейне Сажа (ад Крычава да Кармы) налічваецца больш за 175 назваў гідронімаў наступных тыпаў.

1) Назвы тыпу *Глу́шка, Чыча́рка* (іх 17). Яны сканцэнтраваны пераважна на поўдні раёна і сумежных мясцовасцей: *Цяце́рка* (правы прыток Дняпра), *Жура́ўка* (1778; цяпер Журавіцкая рэчка). Назваў балот маецца 3: *Зялё́нка, Пад-Зялё́нкай* (паўночны ўсход), *Пожа́нька, Каро́бка* (паўднёвы захад).

2) Назвы тыпу *Жура́ўка, Рабі́наўка, Віра́ўка, Вэра́ўка, Траслі́ўка*. 5 на паўночным усходзе Слаўгарадчыны, а астатнія 5 у раёне Дрыбіна, на Проні. Балоты: *Махо́ўка і Махо́ўка Ладурка́ва* (Любаны), *Канё́ўка і Канё́ўкі* (ад каня “каршун”, в. Кульшычы), *Елі́сееўка, Блоха́ўка* (Рагі).

3) Назва тыпу *Траві́нка* знаходзіцца ў Пасожжы.

4) На поўдзень ад Слаўгарада знаходзяцца ўсе 6 назваў тыпу *Плясе́нка* (яны ж і *Плясна́*), *Лупле́нка* (яна ж таксама *Шчу́нэц, Шчу́нка* — Васькавічы).

5) З назвы тыпу *Сіні́чка, Рэ́чачка, Будзя́чка* знаходзяцца ніжэй Слаўгарада, а вышэй — *Крыні́чка*.

6) Усе 7 назваў тыпу *Мяртві́ца* вядомы на паўднёвым захадзе Слаўгарадчыны. *Рудзі́ца* (на карце 1850) і яна ж *Рудні́ца* (1928) — найменні ўзніклі ў XVII—XVIII ст. (ад в. Рудня).

7) Назвы тыпу *р. Даражывель* (ніжэй Кармы) адсутнічаюць на Слаўгарадчыне. На поўдні яе ёсць такога тыпу назвы населеных пунктаў *Дарагамы́сьль* (мясцовае вымаўленне *Даргамы́сьль, Даргамы́сьль*), *Даражывель, Косель* (1777), *Козел* (1777).

8) Назва *р. Паце́я* знаходзіцца ў паўднёвай частцы раёна. Напісанні: *Паце́я*

(1777), *Поцея* (1910). На Слаўгарадчыне ў XVII—XVIII ст. адзначаюцца прозвішчы памешчыкаў, стражнікаў, ураднікаў і інш.: *Пацьі, Потьі*.

9) У паўночна-ўсходняй частцы раёна маюцца назвы тыпу *Скавінца, Вазярцо* (Серкаўка), *Балотца* (балота каля в. Улукі).

10) Назвы тыпу р. *Рэкта* (каля в. Рэкта) і балота *Рэкта* (каля в. Дабранка).

11) Назвы тыпу *Рэпніна, Вароніна* (1910 і часта *Вазярына, Кругловіна* (Папоўка), *Карэдзіна* (Дабранка), *Сучкіна балота* (Улукі).

12) Назва тыпу балота *Гульнішча* (Кулкоўка 1-я).

13) Назва тыпу *Вайтоўшчына* (Крыніца).

14) Прыток *Ухлясці (Хлясці)* каля в. *Ржаўка — Штанкі* (магчыма, ад “стан”, “стаяць”?).

15) Назвы тыпу *Кунінец, Сасновец* (7) пашыраны на тэрыторыі ўсёй Слаўгарадчыны, але найбольш у паўднёвай частцы раёна. Тут адзначаецца варыянтнасць у суфіксах. Адна рэчка можа мець некалькі назваў: р. *Шчунец — Шчунка* (яна ж *Дупленка*, а ў 1851 — Рудице); *Ялоўка — Яловец — Еловица* (1777). У пойме левабярэжжа Сажа яго адтока (рукаў) называецца *Старажэц*. Шмат старарэчышчаў на лузе называюць *Старык*. Такія без сцёку азёрыны каля Дняпра маюць назвы *Старык, Старуха, Глушыц*. Азёры без сцёку на лузе каля Сажа ў залежнасці ад абрысаў берагоў, формы, даўжыні, глыбіні, забалочанасці і інш. называюцца яшчэ *Старарэчышча, Вазярына, Язьвіна, Калдубіна, Купела, Рыцвіна, Жыліна, Брод* і інш.

16) Назваў рачулак тыпу *Пішчанка* на тэрыторыі вывучаемага Пасожжа (усяго 9) найбольш зафіксавана на поўдні Слаўгарадчыны. Такого тыпу назвы могуць утварацца і цяпер: летапісная *Пищань* (984) — *Pisczań*; *na rzecze Pisczanym*, на воз. *Pisczanym* (1681) — *Пищан* (1777) — *Песчаная* (1783) — *Песчанка* (1850) — *Песчанка* (1884) — *Пещаная, Песчанна(я), Песчаная* (1909) — *Пішчанка* (мясцовае вымаўленне: *Пішчанка, Пішчанка*, 1958).

Летапісная *Пищань* на працягу 20 кіламетраў свайго цячэння ад вярхоўя да ўтокі мела наступныя найменні яе частак:

р. *Рабінаўка* (каля в. Рабінаўка) — *Дубінеўка* (ва «ўгамонішчы» Дубінеўка каля в. Урэчча) — *Руччы* (на захадзе каля в. Урэчча, дзе ўпадае справа каля в. Рабінаўка ручкай *Рэчка*, а бліжэй да Урэчча ўпадае другі *Ручэй* ці *Рэчка*) — *Глушка* (яна ж *Грушка*, каля в. Курганне) — *Пажога* [на поўначы ад вуліцы (былой вёскі) Слабада ў в. Шаламы, дзе злева ўпадае рачулка *Пасека*, якая цячэ з панскага возера] — *Падазер’е* (бліжэй да в. Шаламы, як і назва тады былой в. Слабада ці Падазер’е) — *Пяшчанка* на поўдзень ад вуліцы Шаламы ці Масеева вуліца ў в. Шаламы; там ужо ў 1681 г. (і да 1924?) быў млын «*na Rzeczce Pisczani*» на адно «*koto*» — *Падазер’е* (ніжэй в. Шаламы, перад былым хутарам Андрэеўка, дзе ў Пясчанку ўпадае справа рачулка *Плісна* ці *Плясныянка*) — р. *Андрэеўка* ці *Ву(а)льнякоўская рэчка* [ва ўрочышчы Андрэеўка ў 1865 г. па купчай узнік хутар Андрэеўка (Міхайлаўка, Канстанцінаўка, Ву(а)льнякі)] — *Пяшчанка* (на карце 1850 г., да Рудніцкага возера) — *Рудзіца* і *Рудніца* (каля в. Рудня і да Сажа).

На Проні (правы прыток Сажа) адзначаецца р. *Будлянка* (правы прыток Раствы). Пра *Ляснянку* (1783 г., 1800 г., якая, напрыклад, у час Паўночнай вайны называлася *Лясная* (1708), на карце 1777 г. — *Ладневка*, у 1900-я гады *Титовка*, цяпер мясцовыя жыхары часта гавораць, што яна (рэчка) *Самазванка*, ці проста *Рэчка*.

На поўночным усходзе такі тып назваў пашыраны і адлюстраваны на картах: р. *Лобжа* (левы прыток Сажа, 1909), яна ж і *Лобжанка* (1901, 1958) і па-мясцоваму *Лабжанка*, як і назва вёскі; р. *Лопча* (правы прыток Сажа) і населены пункт *Лопча* (1750, 1909) — р. *Лопчанка* (1777) — р. *Лобчанка* (Лапчанка, 1928 г.). Мясцовае вымаўленне: р. *Лабчанка, Лапчанка* і *Лапшанка*. У актах і радзівілаўскіх інвентарах гэты населены пункт называўся *Лобчо* (1525), *Lobcze* (1681).

17) Назвы вадаёмаў тыпу *Ельня* замест *Ельня* пашыраюцца, замяняюць ранейшыя: р. *Нямілка* і *Немылка* (1777) — р. *Нямільня* каля в. *Нямільня*, а ў мове старэйшага пакалення — *Нямылна*.

18) Назвы вадаёмаў у форме поўных і кароткіх прыметнікаў (больш за 30) распаўсюджаны па ўсяму Пасожжы і ча-

ста маюць у сваім складзе словы *возера, канава, ручэй, крыніца* і інш.: *Сіні Калодзеж* (крыніца каля в. Кліны), *Малы Брод* (старое рэчышча), *Чыстая Лужа* (рэчка і балота), *Рудзя* (рэчка), *Святое возера, Узмутнае возера, Пённае возера, Падсёл, Тур'я* (рэчка), р. *Рыбна*, р. *Галуба*, воз. *Мам'е* (каля прыдняпроўскай в. *Следзюкі*). Самым пашыраным у назвах азёр (13) з'яўляецца канчатак *-ае* тыпу *Кругленькае* (старык каля Сажа, каля в. Дабранка).

Усе вышэй пералічаныя тыпы назваў уласцівы і назвам балот (24), у якіх *-ае* з'яўляецца найбольш частым (9): *Бялёўскае балота, Беляўскае балота, Чыстая Лужа, Мяўнае балота, Крыжавое балота, Ліловае, Галае балота, Паддуб'е, Пад-Ухлясце, Верхаць, Гаць, Алёс, Коршыка, Пяннова балота* (яно ж *Пенное болото*, 1914, каля в. Церахоўка). Іншыя цікавыя назвы балот: *Даклонь, Поліпень, Вайдобля і Вайдобля* («Вой-ева, долбля (борць)?»).

19) Вялікая колькасць назваў вадаёмаў ад уласных імёнаў пануе і пашыраецца на ўсход тэрыторыі Слаўгарадчыны: *Валуікова крыніца*; азёры *Ворлаў (Ворлава), Сцераха*. Безназоўнае возера каля в. Рабінаўка нядаўна было названа *Баброва* таму, што тут аднойчы ўбачылі бабра.

Назвы балот складаюць значную групу (21), але ўсе пакуль не ўлічаны. Паміж Сажом і Дняпром у паўночна-заходняй частцы Слаўгарадчыны налічваецца 4 балотныя масівы: былая *Боўка* (480 дзесяцін, 1926 г.), *Вухава балота* (2500 дзесяцін, 1926 г.), былое *Хоцішча* (30 дзесяцін, 1926 г.), *Чыстая Лужа* (1800 дзесяцін, 1926 г.). Ёсць таксама *Казлова балота* (каля Слаўгарада), *Бондараў Мох, Курганова балота, Кірыльчыкава балота, Азарава Купэла, Халіёева балотца* і інш.

20) Назваў, якія ўжываюцца ў множным ліку, налічваецца толькі 6: р. *Паплавы*; азёры *Вусці, Зёрцы, Марозавы Сажалкі, Ліманы*, у мове старых людзей: былая *Чыстыя Лужы* (1800 дзес.).

21) Група назваў, відаць, іншамоўнага ці цёмнага паходжання: *Ліман, Майдан* (балота), *Волчас* (Ваўчыца), *Удача, Сенда* (1777).

22) Група прыставачных утварэнняў:

(азёры) *Падсёл, Удуха*, (балоты) *Няўдуба, Паддуб'е, Пад Ухлясце, Даклонь, Помпень* (ад пад-ліп-ень?).

23) У паўднёвай Слаўгарадчыне пашыраны назвы на *-аха, -ах*: р. *Расамыха* (каля Краснаполля), балота *Жамярыха* (Гайшын), балота *Карчавыха* (Бязуевічы), в. *Шоломахі* (Шаламы, 1884).

24) Вельмі прадуктыўная група назваў прыметнікаў ад наймення вёсак, уладароў на *-скі*: *Будаёўская канава*, (азёры) *Кульшыцкае, Харанёўскае, Шаламобскае, Рудняцкае, Эльнінскі пруд*, (балоты) *Ржайскае, Краснаслабодскае, Ляснянскае, Рабінаўскае, Курбацкае, Крушынаўскае, Чамярэнскае* і інш.

25) Назвы тыпу *Сасоннік* (балота), *Ляпешнік* (балота), *Утопленнік* адзначаюцца рэдка, хоць і паўсюдна.

26) Беларуская асаблівасць, калі геаграфічная назва мае да 3 напластаваных назваў тыпу г. *Крутагор'е — Койданава — Дзяржынск*, адлюстравана ў назве р. *Проня — Pronia* (у інвентары за 1681 г. — *Włoc za rzeką Pronia*), *Проня* (на карце М.Ф.Спірыдонава «Беларусь в конце XVI в.»).

Пісцовыя кнігі, акты XVI ст., а таксама «Книга большому чертежу» (1627) і сучасныя мясцовыя запісы (паведамленне В.П.Лемцюговай) сведчаць, што гэта рака называлася *Пронасьць*: «сверх р. Пропасты город Радомль» («Книга большому чертежу»). Апошняя назва, напэўна, адлюстроўваецца ў напісаннях г. Прапойска ў XVI ст. — *Пропостек* (1480), *Пропостеск* (1526), *Пропостьскъ* (1529). Выяўлены запісы за 1560 г. — р. *Пропасть*. Мясцовае паданне гаворыць: «*Пропастьк назвалі так таго, што тут урыгам* (шведам, французам, немцам і ўсім) *проньсыць была*».

СЛОЎНІЧАК

Некаторыя адрозненні паміж паўночна-ўсходнімі і паўднёва-заходнімі гаворкамі на тэрыторыі Слаўгарадчыны ў актыўным слоўніку.

Па фанетыцы і марфалогіі (фона-марфалагічна) адрозніваюцца і супрацьпастаўляюцца словы, якія пашыраны ў паўночна-ўсходняй і ў паўднёва-заходняй частках Слаўгарадчыны.

Слова *субота* (шосты дзень тыдня) пашырана ў паўночна-ўсходняй частцы

раёна, а ў паўднёва-заходняй яму супрацьпастаўляецца пануючае ўжыванне *сыбота*. Апошнія чуюцца і ў цвердаэрых гаворках на паўночным усходзе Слаўгарадчыны.

Слова **крэква** ў паўночна-ўсходняй частцы (Беражыстае Крычаўскага раёна — *крэкла*) як традыцыйнае ўжываецца побач з новым *страпіла* ці *стырыпіла*, а ў паўднёва-заходняй — *крёква* і *крёхва*.

Слова **галун**, лац. *Alumen* (падвойная сернакіслая соль алюмінію, марганцу і інш. сіняга колеру) — на паўночным усходзе, а на паўднёвым захадзе — *галын*.

Слова **клёдаўя** (могілкі) — у паўночна-ўсходняй частцы раёна побач са словамі *клёдаўя*, *клёдуўя*, *клёдвішча*, *клёдаўя*, а на поўдні — *клёдаўя*.

Слова **хвалды** (складкі ў талію на саматканай курце ззаду ў выглядзе трубак) — на паўночным усходзе, а на захадзе — *хванды* (Кулікоўка), на ўсходзе — *абхвандзіца*, *абхвэндуўся* (абпырскаўся брудам).

Слова **квасоль** (фасоль) пануе на ўсходзе, на захадзе і поўдні — *квасёл*.

Слова **наймітка** (наёмная працаўніца) — на поўначы раёна, а на поўдні — *наймічка*.

Слова **вэйілка**, **вархаўка** (сельскагаспадарчая машына для ачышчэння зерня пасля малацьбы) сустракаецца каля Проні і ў кірунку на поўдзень, на паўднёвым захадзе — *варшалка* і радзей — *вархайка*.

Слова **можа** на паўночным усходзе амаль пануе, а на паўднёвым захадзе пашырана слова *мога*: «*мога ён усніваў*».

Прыслоўе **надбійчы**, **надвечы**, **надвічы** (на днях) — у паўночна-ўсходняй частцы, а на паўднёвым захадзе — *надбійсь*, *надвбійсь*.

Слова **дадому**. На самым паўночным усходзе бытуе слова *двору* і *ўдвору*. Далей на поўдзень ужываюцца словы *удвор*, *дамой*, *дамоў*, *дадому*: «*Ой, пыра дадому, а ўжо паёлі коні салому*» (з вясельнай песні), а на самым паўднёвым захадзе пашырана прыслоўе *дамоў*.

Дзеяслоў **кўрыць** — на паўночным усходзе, у міжрэччы Проні і Сажа, у 3-й асобе адзіночнага ліку мае форму *кўры(і)іць махнытка*, *кўрыць цюцюн*, а далей на поўдзень — *кўря*, на паўднёвым захадзе — толькі *кўра*: «*кўра Зяноў*».

Белы бусел на паўночным усходзе называецца *буцяна*, часам як самец *буцян*, *бусел*. На паўднёвым захадзе пераважае агульная назва *бусел* і рэдка *буська*, *бвуська* (як бвуські — пацалунак).

Бручка на паўночным усходзе мае назву *брюкса*, *брюксачка* ці *брукса*, *бруксавіна*, а на паўднёвым захадзе — *бручка*, *бручачка*, *бручэчка*.

Кўрная хата (хата без коміна), на ўсходзе — *кўрніца*, *кўрінка*, на захадзе — *кўранка*.

Загнёт (пляцоўка перад уваходам у печ) — у паўночна-ўсходняй частцы, а ў паўднёва-заходняй — толькі *прыпяк*, *прыпячак*.

Слова **панёва** (суконная саматканая спадніца звычайна ў чырвона-чорную клетку) — на паўночным усходзе, а на паўднёвым захадзе — *андарак*, *андрак* (слова германскага паходжання) Прымаўка: «*Ні бачыла андарака, дык і парцюку рада*» (Шаламы).

Слова **істобка**, **іістобыка**, **йістобка**, **стобка** (невялікая гаспадарчая пабудова для захоўвання гародніны і бульбы) бытуе на ўсходзе, а на захадзе — *варыўня*, хоць ведаюць і ўжываюць у размове не са «сваімі» слова *істобка* (як і інш. словы).

Слова **варыва** (вадкая страва з капусты), як і ў Баркулабаўскім летанісе (1602): «*А коли варива просили... дай ложечку дитятку варивца сырого*». — Цяпер змянілася на слова *боршч*, *буракі*, *капуста*.

Слова **стол** ужываецца на паўночным усходзе, як агульнае да сталоў рознай канструкцыі. На паўднёвым захадзе абедзенны стол на козлах называюць *стайн*.

Страва **тоўчаная бульба**, **тыпчанка**, **таўчонікі** (бульбянае пюрэ) — у паўночнай групе гаворак, а на поўдні мае адну назву *камы*.

Страва **цэлая бульба** (свая звараная без лупін бульба; у лунінах жа — *свіная*, *свінняя*), *(а)тварінья*, *атвэрная* — на паўночным усходзе, а на паўднёвым захадзе называецца *крышань*, *скрылі*, *шкрылі*, *скрылькі*, *адсалёнка*, *палавінкі*. Жарт паўночна-ўсходніх жыхароў: «*Тата, хадзі сьнедыць, мама палавінкі атварнула*» (на стол).

Назва **сукенка** (суконная кофта) у мове перасяленцаў з вёсак Свяцілавічы,

Грамыкі, Жалезнікі, Хізова (каля Кармы), якія пасяліліся ў в. Жалезінка Слаўгарадскага раёна, адпавядала мясцовай тут назве *кóхта, кабат*.

Насякомае **маскаль** (страказа) пашырана на паўночным усходзе: *мускóль, мускуль, музкóль* (дробная куслівая машкара; на Тураўшчыне). Гэта сведчыць аб адным былым масіве назвы. Цяпер жа на поўдні раёна пануе назва страказы — *стрэлка*.

Мясцовая назва **скачóк** (зялёны конік) на Слаўгарадчыне супрацьпастаўлена старажытнай, ці тут прышлай, відаць, рускай *страказа, стрыказа, стріказёл, стрякóзка*: «*Прыгыя тут, як стрікыза, стріказёл*» (Шаламы).

Назвы частак печы **жаравая пяху́рка** і **пяху́рка для спі́чак** (сярнічак) на паўночным усходзе выражаюцца двума словамі, на паўднёвым захадзе — *ямка* і *пяхо́лак*.

Прыслоўе **мно́га** пашырана ў мове на паўночным усходзе, дзе пры жаданні могуць ужыць і слова *бага́та*. Адпаведна на паўднёвым захадзе пануе прыслоўе *бага́та*.

Слова **свѣтач** (лучнік) — на поўначы раёна, а на паўднёвым захадзе называецца *пóсвет*. У паўночна-ўсходняй частцы раёна ў мове перасяленцаў з-пад Гомеля гэтая рэч мела назву *гаўрыла*.

Адрозненне паміж паўночна-ўсходнімі і паўднёва-заходнімі групамі гаворак на Слаўгарадчыне адзначаецца нават у месцы націску, назіраецца наяўнасць вялікай колькасці паралельных формаў. На паўночным усходзе — *ста́рый, сьцяну́ склаў, сьпіну́ пагрэў, бальні́ца, малы́дня, часно́к, рэ́ка* і інш.; на паўднёвым захадзе — *ста́ры, сьця́ну склаў, бо́льніца* (Дубраўка, Кульшычы), *сьпі́ну, мо́лыдня* (Кульшычы), *чо́снак, рэ́ка* і інш.

Скажэнне націску ў мове абумоўлена імкненнем быць «культурнымі» тыпу в. *Ра́бавічы* замест традыцыйнага *Раба-вічы*, в. *Кульшычы* — *Кульшы́чы, Слаўга-ро́д* — *Слаўгара́д, слаўгара́дцы* — *слаўга-ра́дцы*.

У сярэднясожскіх гаворках у словах са значэннем адзінкаваці з суфіксам *-іна* адзначаецца найбольшая колькасць паралельных формаў націскаў тыпу *бабі́на, спі́на*. У словах з *-іна* могуць быць націскнымі склады тыпу *бу́льбі́на, капу́сь-*

ці́на, свіжа́ніна, лі́піна, бе́расьці́на. Ад месца націску змяняецца слова тыпу *па-ласі́на* — *по́лысі́на, па́ло́сі́на*.

Слова **ша́нька** (аброчная торба для аўса каню) ужываецца ў мове в. Абакунавічы. І толькі шырока выкарыстоўваецца ў значэнні коўшык, мяшэчак на Брэстчыне, на Тураўшчыне Гомельскай вобласці *шанька, шаня, шайня*. Гэтану слову супрацьпастаўляецца агульнапашыранае тут *торба, кош, карзы́на*.

Слова **ёмка** (зручна), якое пануе на Слаўгарадчыне, незвычайным з'яўляецца для жыхароў, напрыклад, в. Беражыстае Крычаўскага раёна.

Дзеяслоў 3-й асобы адзіночнага ліку **рэ́гча** (ад *рагатаць* — смяяцца гучна) для жыхароў правабярэжжа Дняпра атаясамліваецца з рохканнем свінні («*толькі свѣіння рэ́гча*» — моцна рохае ва ўзбуджаным стане) і з'яўляецца незвычайным і адначасова жартам.

Слова **пастаялка** (халоднае малако) забываецца. Слова *сырадо́й* (цёплае малако) выцясняе ці ўжываецца паралельна з мясцовым *цѣплае малако, мылако толькі з-пад каро́вы*.

Супрацьпастаўляецца пашырэнне выразаў, спалучэнняў, якія ўжываюцца для выказвання пачуццяў. Так, у паўночна-ўсходняй частцы пашыраны выраз «*А каб жаж цябе радзімці забіў (узаяў)!*», а ў паўднёва-заходняй — «*А каб цябе прыпадак (ці чэмар) забіў*». На паграніччы дзвюх груп гаворак адзначаліся выразы, якія ўтвораны ад спалучэння паўночнага і паўднёвага выразаў. Так, у в. Кулікоўка ўжываўся сталы выраз «*А каб цябе радзімця распѣтаў*». У паўночна-ўсходняй частцы можна пачуць «*Радзімішны прытадык*».

Для паўночна-ўсходняй Слаўгарадчыны тыповым з'яўляецца выраз «*Німа знаць, што кажа, што і ў році халодна, што й нечага слухаць*», а ў паўднёва-заходняй — «*Ні знаема, як сказаць*».

З татарскім словам **улу́сы** (здабыча, набытак) на паўночным усходзе Слаўгарадчыны ўжываецца выраз «*Хадзіць на ўлу́сы*»: «*Кот, як ноч, так і пашоў на ўлу́сы — ста́ня на пірыкаці ў Пінічанцы і, як толькі рыба пірэходжня ў глыбокія месцы, так ён яе цап!.. Зло́вя і дамоў прінясе*»; «*Ён што начы на ўлу́сы ходзя ў салому, красьць*».

Слова **нікаць** (прыглядвацца, цікавіцца, шпіёніць) бытуе ў паўночна-ўсходнім дыялекце (Кашталянаўшчына Глыбоцкага раёна) і на паўночна-ўсходняй Слаўгарадчыне, але толькі ў выразе «*Хадзіць па нікусах*». На Слаўгарадчыне маецца дзеяслоў толькі з цвёрдым *н*: *ныкаць* (выглядваць), але *ўзнікаць*, *унікаць* (з'яўляцца, знікаць).

Выраз «*Ходзя, як ярдывал*» (прыглядаецца, мае патаемныя намеры) таксама вядомы ў паўночна-ўсходніх гаворках (Шаламы, Васькавічы, Папоўка, Урэчка і інш.). Відаць, гэта слова сведчыць пра тыя часы (XIII ст.), калі князь Вялікага княства Літоўскага *Ердзівіл* (Ердзьдівіль, Ердівіл, Erdwil, ён жа Скірман, сын Мантвіла) пасылаў свае конныя раз'езды для назірання за паграніччам паміж Смаленскім і Чарнігаўскім княствамі.

Слова **мыльня** (лазня) не захавалася. Адзначаецца яно ў назве *прыбудова* да лазні, дзе распраналіся — *прымыльнік*: «*У прымыльніку распратыіся і ідзі ў баню*».

Будынак, дзе палілі па-чорнаму і мелася каменка-печ і палок парышца, называўся **лазня**. Цяпер гэта слова амаль выцеснілася назвай *баня*: «*У бані ёсць прымыльнік*». Пра пашырэнне назвы *баня* ў суседнім Крычаўскім старостве сведчыць А.Меер: «*...умываясь в своих лазнях или банях*» (1786).

ІМЁНЫ ЛЮДЗЕЙ

У Слаўгарадскім раёне (1958) налічвалася 160 афіцыйных (паводле «Слоўніка асабовых уласных імён» М.Р.Судніка, 1965) мужчынскіх імёнаў, а звароткаў ад іх — больш за 250 формаў. Жаночых афіцыйных імёнаў адзначана 72, звароткаў ад іх — звыш 350.

У сярэднім Пасожжы з дахрысціянскіх часоў вядома толькі адно імя кіеўскага ваяводы *Воўчы Хвост* у выразе летанісца «Аповесці мінулых гадоў» (984) «піщаньцы Волчья Хвоста бегають», які разбіў радзімічаў на р. *Пищани* (сучасная Пясчанка). Тады імёнамі людзей былі звычайныя словы: *Воран*, *Собкал*, *Жораў*, *Жаба*, *Жыта*, *Дуб* і інш. З прыняццем хрысціянства афіцыйна на першы план ставіліся хрысціянскія імёны, а на другі — тыя ж мясцовыя словы-імёны: *Ермол Гарбуз* (1750), *Сцепан Сарочын*

(Шаламы, 1675), *Панцелей Шчучка* (Прапойск, 1675), *Федор Дудка* (Чыкаўка, 1681), *Іван Дрозд* (Палуж, 1675), *Мікіта Поддубны* (Шаламы, 1675). Гэты прыцып называць асобу сваім словам захаваўся і цяпер, калі чалавеку з хрысціянскім імем і афіцыйным прозвішчам даецца яшчэ мянушка тыпу *Аўхім Рондалеў Птушачка*, *Сяргей Гербалеў Рагаль* (лось), *Іван Чартк(оў) Шпачок*, *Іван Чыжыкаў Чыжык* (Шаламы). Даваць (*накладаць*) мянушкі — вельмі распаўсюджаная «павядзёнка» на Беларусі, акрамя шляхецкіх і інш. вёсак.

Хрысціянства змяніла ўсё паганскі іменаслоў незразумелым грэчаскім, яўрэйскім, так званай візантыйска-грэчаскай сістэмай іменаслоўя: *Пётр* — па-грэчаску *petros* камень; *Ігнат* — ад лацінскага слова *ignis* агонь; *Павел* — ад лацінскага слова са значэннем малы, дробны; *Аксіння* — ад грэч. слова, якое азначае гасцінцы. Народная мова пачала засвойваць гэтыя без значэння словы як сімвалы, шляхам свайго вымаўлення, пры дапамозе сваіх суфіксаў тыпу не *Філіпп*, а *Піліп*; *Феодор* — *Хвёдар*; *Пётр* — *Пятрчок*, *Петрачок*; *Синклитикия* — стала *Суклэта* і нават па просьбе васкоўцаў змянялася на *Соф'я*, *Соня*; *Фалалей* — *Халей*. Сталая прыналежнасць сярэдняга Пасожжа да праваслаўнай царквы спрыяла складанню аднастайнай іменаслоўнай сістэмы.

Адсюль зразумелы зусім нязначны ўплыў сістэмы рымска-каталіцкіх імён на тэрыторыі Слаўгарадчыны.

Існавала традыцыя аховы мясцовага іменаслоўя. Напрыклад, шаптуха не бралася лячыць асобу з імем іншага веравызнання. Патрэбна было «ўзяць» адпаведнае мясцовае імя тыпу *Сцяпан* замест *Станіслаў*, *Якаў* замест *Янкель* і інш.

«Сабачымі» называліся такія імёны, як *Трактар*, *Трактарына*, *Роза*, *Борзік* (Барзамір).

Шырока адбіваліся ў мясцовым іменаслове гераічныя будні. Так, гераізм лётчыка В.П.Чкалава даў хвалю імёнаў *Валерый*, *Валера*, *Валерык*. У гэты час пашыралася і імя *Святлана*. Было імкненне даваць свайму дзіцяці імя аўтарытэтнага чалавека.

Пры выказванні дадатных пачуццяў найчасцей выкарыстоўваецца суфікс *-ачка*

(Максімачка), -ечка (Іванечка). Вышэйшая ступень задаволенасці, яшчэ больш дадатнай ацэнкі, любасці выказваецца шляхам ускладненых суфіксаў, падваеннем складаў, нават асобных гукаў, тыпу *Андрэічачка, Ваняненічачак, Ганнічачка, Галлюсічачка*, нават *Васёк, Пейцак*. Пры адмоўных характарыстыках: -ец (*Адамэц*), -еня (*Астаненя*), -юга (*Сціпанюга, Сціпанчуга, Сціпанцюжышча, Сьціпанэ*) і інш. Для выказвання пачуццяў выкарыстоўваецца спалучэнне складаў з розных слоў тыпу: *Мікалай і Коля – Мікаколя* (пры замілаванні). Часам на Дзяды, Радаўніцу вымаўляюцца старажытныя формы імёнаў: *Каньсцянін* (Касцюк), а не *Канстанцін; Консценцін* (1567).

Кожнае імя мае сваю сістэму ўжывання. Яно жыве ў найменні асобы, у яе характарыстыках, удзельнічае ва ўтварэнні іншых слоў: **Адам** – Адам, “Дам (мясцовае нейтральнае); пры дадатнай характарыстыцы: *Адамічка, Адамычка, Адамка*, “Дамік, Адамчык, Адамянёк, Адамчычка, “Дамічык; пры іншых ацэнках: *Адамók, Адамэц, Адамчык, Адамчышча, Адамэшка*, “Дамча, Адамскінішча; зваротак: *Адам!* “Дам!; ж о н к а: *Адамава, Адаміха, Адамівіха, Адамчыха, Адамніха*, “Дамівіха,” Дамішка, Адамшыха, “Даміха, “Дамёха, Адумсіха, Адумшывіха; д а ч к а, п а д ч а р к а: *Адамава, “Дамува, Адамкува, Адамішка, Адамшышка, Адамчышка, Адамнішка, Адамінішка, Адамівішка, Адамквішка, Адамычкіна, Адаммува, Адаммувішка; с ы н, п а с ы н а к: Адамуў, Адамівін, Адамінік, Адамчыкін, Адамянок, Адамішкінык, Адаменёк, Адамянёнык, Адамінінык, Адамінінык, Адамнінык, “Дамнін, Адымініянёк; с ы н у д а в ы: Адаміхін, “Дамчыхін, Адаміхінін, Адамівіхін, Адамсін, Адамшын; с ь я м ‘ я, р о д: Адамінкі, Адамувыя, Адамёнкі, “Дамівінкі, Адымініяты, Адымініяты, Адамувы, Адамяты, Адымяны, Адамянкі, Адамчыкі, Адамчыніняты, Адамчыкіняты, Адамы, Адамы, Адамцы, Адамцы, Адамцэ, Адамэ, Адамсы, Адымініянёнкі, Адамінінікі, Адамініцінкі, Адамяшшынкi, Адамянянянёнкі, Адам’я (Адам’я тут усё), Адамічча, Адаміння, Адамівіцьця, Адам’ё, Адамам’ё, Адамішчыньня («Адамішчыньня ёта усюдых пралёзуць, бязь ііх нійдзядзэ ня “бойдзіцца»).*

Мярфа – Мярхва (мясцовае нейтральнае); пры дадатнай характарыстыцы: *Мярхвачка*; пры іншых ацэнках: *Мярхвўша, Мярхвўня, Мярхвіха, Мярхвўшка*; зваротак: *Мярхва! Мярхава! Мярх! Мўрхь! Мярхвўш! Мярхвўнь! Мярхвўха! Мярхвіня!*; м у ж, б а ц ь к а, а й ч ы м, с в а т, б р а т, д з е в е р, с в ё к а р: *Мярхвін, Мярхвінін, Мярхвінуў, Мярхвін, Мярхвінуў, Мярхінуў, Мярхвуў, Мярхуў, Мярхівінін, Мярхінуу, Мярхівін, Мярхівінуў, Мярхінінуў, Мярхвуў, Мярхуў, Мярхівінін, Мярхівіня, Мярхвачкін, Мярхвачкінін, Мярхвачківінін, Мярхвўшын, Мярхвўшынін, Мярхвўшынівін, Мярхвўшшывін, Мярхвўшышывін, Мярхвўнін, Мярхвўнівін, Мярхвўхін, Мярхвўхінін, Мярхвўхінін, Мярхвўшэн, Мярхвўшын, Мярхвўшкін; с ы н, п а с ы н а к: Мярхвін, Мярхвінык, Мярхвінянёнк, Мярхвінінін, Мярхвінінык, Мярхінінянёнк, Мярхвіхін, Мярхінінык, Мярхінінянёнк, Мярхінінуў, Мярхінуўнянёнк, Мярхівін, Мярхівінык, Мярхівінянёнк, Мярхівінуў, Мярхвачкінянок, Мярхвачкінінянёнк, Мярхвўшын, Мярхвўшынівінык, Мярхвўнін, Мярхвўнінянёнк, Мярхінінянёнк, Мярхвўшэн, Мярхвўшэнык, Мярхвўшкінянёнк; д а ч к а, п а д ч а р к а, м а ц і, с в а ц ц я, с ь я с т р а, з а л о ў к а, с в ь я к р о в а: Мярхіна, Мярхінішка, Мярхініна, Мярхінінішка, Мярхінінішка, Мярхвачкіна, Мярхвўшына, Мярхвўшынішка, Мярхвўхіна, Мярхвўшэна, Мярхвўшэнішка, Мярхвўшкінішка; с ь я м ‘ я, р о д: Мярхіны, Мярхінавы, Мярхінікі, Мярхванёнкі, Мярхвёнкі, Мярхвінчыкі, Мярхвўшыны, Мярхвўшынкi, Мярхвўшкінкi, Мярхвўнівінкi, Мярхвўшёнкі, Мярхініняты, Мярхавінкі, Мярхіныя, Мярхінічча; «Куды ты ў ёта Мярхвічка лезіш!», Мярхініня, Мярхіняця, Мярхвўё, Мярхвўёя тоя радзімішняя, усі яны йзычкóм сьцелюць і ляпечуць мякінька, а спаць толькі мўлкінка».*

Паказчык афіцыйных мужчынскіх імён, якія сустракаюцца цяпер на Слаўгарадчыне

Авяр’ян, Агэй, Адам, Азар, Акім, Аксён, Алэг, Алісэй, Аляксандр, Аляксэй, Анань, Анатоль, Андрэй, Анікей, Анісіі, Антон, Антось, Ануфрый, Анціп, Арсён, Архіп,

Арцём, Астап, Аўрам (часцей гэтыя імёны ўжываюцца без пачатковага галоснага); **Барыс**; **Вавіла**, Валэнцій, Валерый, Валанцін, Варфаламэй, Васіль, Віктар (Віхтар), Віталій, Восін; **Гапэй**, Гардзэй, Гаўрыла, Георгій, Герасім; **Давыд**, Даніла, Дарафэй, Дзмітрый, Дзямід, Дзям'ян, Дзяніс; **Елісэй**, Емяльян, Ерамэй, Ерафэй, Ермалай, Еўдакім; **Жорж**; **Засіма**, Захар; **Іван**, Ігнат, Іларыён, Ілья, Ісак; **Каліна**, Калістрат, Кандрат, Канстанцін, Карней, Карпа, Кірыла, Кірэй, Клім, Кузьма, Купрыян; **Лаўрэн**, Леанід, Лёгвін, Лукаш, Лук'ян, Лявон; **Макар**, Малафэй, Марка, Маркел, Марцін, Мацвэй, Мікалай, Міна, Мірон, Міхаіл, Мітрафан, Міхэй; **Навум**, Назар, Неспёр, Нікадзім, Никанор, Нічыпар, Няфёд; **Памфіл**, Панкрат, Панцялей, Парфён, Патап, Пахам, Пётр, Піліп, Пімен, Платон, Пракоп, Прохар; **Радзівон**, Раман, Рыгор; **Сава**, Савелій, Сазон, Самсон, Самуіл, Сафрон, Селівон, Серафім, Сідар, Спірыдон, Стратон, Стафан, Сцяпан, Сысой, Сямён, Сяргей; **Тарас**, Трафім, Трыфан; **Уладзімір**, Улас, Усэвалад, Усцін; **Фалалей**, Фамá, Фёдар, Фіён, Філімон, Фоцій, Фрол, Фядосій, Фядот;

Харытён; **Цімафэй**, Ціт, Ціхан, Цярэнцій; **Юзаф**, Юрый; **Ягор**, Якаў, Яўмен, Яўсэй, Яўстрат, Яўхім, Яўхімія, Яўціхій, Яфрэм. Разам: 160 імён.

Паказчык афіцыйных жаночых імён, якія цяпер сустракаюцца на Слаўгарадчыне

Агапія, Агата, Агрыпіна, Аксіння, Акуліца, Алéна, Аляксандра, Анісса, Антаніна, Аўдочца (рэдка ўжываюцца з пачатковым галосным); **Валыніца**, Варвара, Васа, Васіліна, Васіліса, Вёра, Вольга; **Галіна**, Ганна, Глафіра; **Дар'я**, Домна; **Ева**, Еўдакія, Ефрасіння (часцей Просья); **Зіновія**, Зоя; **Ірына** (часцей: без пачатковага галоснага); **Кацярына**, Клаўдзія; **Лідзія**, Лізавета, Любоў, Людміла, Лукер'я, Луцэся; **Макрына**, Маланія, Марына, Марфа, Марыя, Матрона, Маўра; **Надзея**, Настасся, Наталля, Ніна; **Паліна**, Паўліна, Пелагея, Праскоўя; **Разалія**, Раіса; **Саламея**, Саламонія, Святлана, Серафіма, Сінклізія, Софія, Сцепаніда; **Таіса**, Таццяна; **Уліта**, Ульяна, Усцінця; **Фёкла**, Фядора, Фядосся, Фяўронія; **Хрысціна**; **Яўгенія**, Яўхімія. Разам: 72 імёны.

Літаратура:

Дыялекталагічны атлас беларускай мовы. Мн., 1963.

Яшкін І.Я. Некаторыя этнаграфічныя і дыялектныя асаблівасці Слаўгарадчыны // Пытанні беларускай этнаграфіі, фалькларыстыкі і тапаніміі. Мн., 1967.

Яго ж. Узаемадзеянне рознадыялектных сістэм. Фанетыка. Мн., 1976.

Яго ж. Узаемадзеянне рознадыялектных сістэм. Марфалогія, сінтаксіс. Мн., 1980.

Вайтовіч Н.Т. Баркулабаўскі летапіс. Мн., 1977.

Рапановіч Я.Н. Слоўнік назваў населеных пунктаў Магілёўскай вобласці. Мн., 1983.

Лексічны атлас беларускіх народных гаворак. Т. 1—5. Мн., 1993—1998.

І.Я. Яшкін.

Звычай, «павядзёнка» жыхароў Слаўгарадчыны (Некаторыя этнаграфічныя асаблівасці)

Паўднёва-заходняя частка Слаўгарадскага раёна (вёскі Прудок, Рагі, Добры Дуб і інш.) называецца жыхарамі паўночна-ўсходняй Слаўгарадчыны *Паляўшчына*, г.зн. бедная на лес старана, а таксама таму, што гэтыя вёскі не маюць заліўнога лугу на абалоні рэк Дняпро, Сож, Проня. Жыхары Паляўшчыны называюцца *паляўцы*, а жыхары паўночна-ўсходняй часткі раёна — *лесаўцы*. Паляўцы кажуць, што «лесаўцы — народ звёрзкі» (сур'ёзны, суровы) (в. Прудок).

У паўночна-ўсходняй Слаўгарадчыне

таксама *паляўцамі* клічуць жыхароў ужо лесавых вёсак Сакалоўка, Лабанаўка і інш. (у міжрэччы Проні і Сажа) з прычыны таго, што гэтыя вёскі не маюць заліўнога лугу.

Пабудовы. Па характары пабудовы беларускі этнограф і фалькларыст Е.Р.Раманаў (1855—1922) адносіў Быхаўскі павет (у які ўваходзіла і Слаўгарадчына) да пераходнага тыпу ад Паўднёвай Беларусі да Паўночнай: стрэхі на пабудовах у асноўным (цяпер — толькі) двухсхільныя з невялікай прымессю ча-